

- використання, по можливості, екологічно безпечних джерел енергії;
- ресурсозбереження на всіх стадіях забезпечення рекреаційного процесу від економії паперу в офісах до заміни постільної білизни та рушників лише за вимогою гостей;
- розробка та використання екологічно безпечних туристичних маршрутів.

Таким чином, запровадження екологічного менеджменту в туристичному бізнесі – це не лише важливий засіб підвищення ефективності підприємств рекреаційного-туристичного комплексу, але й важливий чинник формування екологічної культури та забезпечення сталого розвитку суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ветрова Н. М. Экологическая безопасность рекреационного региона : монография / Ветрова Н. М. – Симферополь : РИО НАПКС, 2006. – 297 с.
2. Галушкіна Т. П. Экономические инструменты экологического менеджмента (теория и практика) / Т. П. Галушкіна. – Одесса : Ин-т проблем рынка и экономика-экологических исследований НАН Украины, 2000. – 280 с.
3. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу / О. Ю. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2004. – 192 с.
4. Кузик С. П. Географія туризму : навч. посіб. / С. П. Кузик. – К. : Знання, 2011. – 271 с.
5. Кожушко Л. Ф. Екологічний менеджмент : підручник / Л. Ф. Кожушко, П. М. Скрипчук. – К. : Академія, 2007. – 403 с.
6. Музиченко-Козловська О. В. Методика оцінки рівня туристичної привабливості регіону / Музиченко-Козловська О. В. // Регіональна економіка. – 2006. – № 1. – С. 218–220.

УДК 5У02.4:796.5

ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНІ ТЕРИТОРІЇ ЯК ОБ'ЄКТИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

**І. В. Литовченко, кандидат географічних наук;
М. М. Логвин, кандидат географічних наук**

Туризм – це та сфера діяльності в сучасних умовах економічного і гуманітарного розвитку, яка є найбільш природною, екологічно чистою і такою, що швидко окуповується вкладеними капіталами і працею. В цілому, зростання туризму, особливо міжнародного, є віддзеркаленням зміцнення міжнародних, економічних і культурних зв'язків. Міжнародні туристські зв'язки ведуть до розширення географічної сфери контактів між народами та збільшення їх інтенсивності. Вже близько 10 % населення світу виїжджає за межі своєї країни з туристськими цілями. Відбувається глобалізація туризму, куди залучаються з кожним роком усе більше і більше людей.

У системі поглядів, що визначають методологію стійкого розвитку, важливе місце посідає екологічне виховання і освіта. Саме туризму, що має масовий характер і залучає до себе різні групи (вікові, за рівнем освіти, професійної приналежності і ін.) населення, може належати одна з провідних ролей у формуванні нового екологічного світогляду. Відповідно до цього, ще в 80-х рр. ХХ ст. у розвинених країнах почала формуватися нова форма туризму – екологічний туризм, екотуризм (ecotourism).

Туризм є дуже складним за сутністю комплексним явищем, тому він став об'єктом міждисциплінарних досліджень. У вивченні туризму і перетворення досліджень його в науку з системними уявленнями роблять свій внесок

такі дисципліни, як географія, економіка, соціологія, психологія, медицина, архітектура, районне планування і ін. Методологічні основи туризму в цілому та екологічного, зокрема, визначали Я. Б. Олійник, О. О. Бейдик, О. Ю. Дмитрук, О. О. Любіцева.

З визначення поняття «туризм» як будь-якої подорожі з метою активного відпочинку й ознайомлення з цікавими місцевостями й об'єктами впливає, що екотуризм – це екологічно орієнтована подорож, метою якої є ознайомлення з природою і сприяння її збереженню. Таким чином метою статті є завдання оцінити можливості розвитку екологічного туризму в регіонах України, використовуючи світовий досвід. Тому важливо оцінити стан природно-заповідного фонду України та її окремих регіонів, а також вплив екотуризму на природу і економіку держави.

Розвиток екотуризму в світі тісно пов'язаний із формуванням системи природно-заповідних територій – природних резерватів, національних парків, пам'ятників природи й ін. У країнах Північної Америки і Західної Європи створення природно-заповідних територій, ще в кінці XIX – на початку XX ст. орієнтувалося на масовий пізнавальний туризм – внутрішній і міжнародний. Проте вже в перші роки використання природно-заповідних територій як туристичних об'єктів виникла ситуація, коли їх рекреаційне використання призводило до руйнування екосистем і втрати їх привабливості для туристів. Тому виникла необхідність виробити альтернативну стратегію розвитку таких територій (для рекреаційного використання – національні парки, і для організації жорсткого режиму охорони – заповідники) і впровадити практику екологічного зонування. Але, як і раніше, зберігають актуальність дослідження впливу екотуризму на стан природного комплексу навколишніх територій.

На нашій планеті природоохоронними територіями різних форм і статусу, охоплено близько 15 % суші, є тенденція до збільшення цього показника. У різних країнах і на різних материках їхня кількість неоднакова. Так, тільки в США і Канаді нараховується більше 20 форм заповідних земель, а їх загальна

кількість становить майже 4500. У зарубіжній Європі близько 10 тисяч національних парків, резерватів і пам'ятників природи, а в Росії – більше 9 тисяч територій. В той же час природних територій, що охороняються, із суворим режимом охорони, в світі всього 1200, і вони займають лише близько 1 % площі суші. Найбільше їх у Північній Америці та в Європі – 380 і 360 відповідно, але їх середні площі розрізняються істотно – 100 тис. га і 13 тис. га. Близько 180 заповідників і їх аналогів у Африці середня площа яких – 200 тис. га. Екосистеми різних природних зон і біомів Землі представлені на заповідних землях украї нерівномірно. Наприклад, близько 560 територій, що охороняються, зберігають вологі тропічні ліси, площа яких становить майже 80 млн га. В той же час 50 тундрових заповідників і національних парків охоплюють більше 120 млн га, а 500 територій, що охороняються, в біомі широколистяних лісів займають всього 12 млн га. Степи і прерії зберігаються всього в близько 100 заповідних ділянках площею 2 млн га [6].

У Росії збереження біорізноманітності здійснюється на території 101 державних заповідників із загальною площею близько 33,7 млн га, 35 національних парків загальною площею більше 7 млн га. Разом вони займають більше 2 % усієї території Росії. Окрім цього, в країні створені й функціонують федеральні та регіональні заказники, загальна кількість яких – 3070 (80 млн га), зокрема 70 заповідників федерального значення (12,5 млн га) і більше 10 тис. пам'ятників природи. Останніми роками в різних регіонах Росії почали створювати обласні природні парки й інші форми природних територій регіонального значення, що охоронялися. Вони становлять потенціал для розвитку екотуризму. Довкола заповідників національних парків та інших природоохоронних територій активно шириться екологічний рух, співпраця з муніципальною освітою, місцевими адміністраціями, що дає можливість зберігати унікальну природу, відновлювати історичні об'єкти, створювати туристичну інфраструктуру [5].

У Китаї, біорізноманітність якого одна з найбагатших в світі (30000 видів судинних

рослин, 9000 – водоростей, 1244 – птахів, 581 – ссавців, 3864 – риб), природно-заповідний фонд включає близько 2000 заповідних територій, з яких тільки 14 – заповідників, що об'єднані в систему біосферних резерватів міжнародної програми «Людина і Біосфера». Практично всі вони залучені в рекреаційне використання і становлять потенціал для розвитку в країні екотуризму і реальне додаткове джерело фінансування дій зі збереження біорізноманітності в межах природно-заповідних територій [7].

Природно-заповідний фонд України – ділянки суші та водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну й іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного та рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища. За роки незалежності площа природно-заповідного фонду України зростає більш ніж удвічі. Станом на 1 січня 2011 р. до його складу входять понад 7739 територій і об'єктів загальною площею 3,744 млн га, що становить 6,2 % території держави. Це, зокрема, 19 природних і 4 біосферних заповідників, 47 національних природних парків, 3245 пам'яток природи, 2729 заказників, 28 ботанічних садів, 12 зоологічних парків, 54 дендропарків і 547 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, 58 регіональних ландшафтних парків та 803 заповідних урочища [1]. Попри це, площа природно-заповідного фонду в Україні є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 15 %.

Заповідний фонд Полтавської області складається із заказників, заповідних урочищ, регіональних ландшафтних парків, пам'яток природи, дендропарків, парків-пам'ятників садово-паркового мистецтва, які формують загальнодержавну екологічну мережу. Кількість об'єктів заповідного фонду становить 337, які розмістилися на площі 63572,23 га, або 2,2 % від загальної площі області. Основу заповідного фонду області складають заповідники, з

яких 14 загальнодержавного, а 133 місцевого значення. За напрямками збереження окремих природних комплексів заповідники поділяються на ландшафтні (45 об'єктів), гідрологічні (5 об'єктів), ботанічні (34 об'єкти), загальнозоологічні (4 об'єкти), лісові (2 об'єкти), орнітологічні (2 об'єкти), ентомологічні (1 об'єкт) іхтіологічні (1 об'єкт), геологічні (2 об'єкти) [4].

Значну частку в оптимізованій заповідній мережі області становлять заповідні урочища. Створені з метою збереження в природному стані відповідних частин ландшафту, становлять площу більше 7 тис. га, а їх загальна кількість становить 49 об'єктів. Заповідні урочища області – це еталонні ділянки широколистяних лісів фрагменти лучних степів із багатоманітністю, тваринним світом і численними популяціями рідкісних рослин. Об'єктом поліфункціонального значення у структурі природно-заповідної мережі є єдиний регіональний ландшафтний парк Лівобережної України – Диканський площею 11945 га, або 18,8 % площі природно-заповідного фонду області. На території Полтавщини створено 18 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва, відкрито багато джерел мінеральної води існують комплексні, ботанічні, гідрологічні, геологічні та зоологічні пам'ятки природи.

Заповідний режим територій заповідного фонду області передбачає обмеження або заборону таких видів господарської діяльності, як розорювання земель, випас, викошування, лісокористування певних видів, забудову, меліоративні роботи, використання отрутохімікатів, рибальство, мисливство, видобуток корисних копалин [3].

У територіальному розподілі об'єктів і площ природно-заповідного фонду виділяються Полтавський район із найбільшою кількістю об'єктів – 47 і Диканський район із найбільшою їх площею – 12176 га. Територіальний аналіз розміщення природно-заповідного фонду на території області дає можливість виділити чотири групи районів за часткою фонду від загальної площі адміністративного району.

Головне завдання заповідників, національних парків та інших об'єктів природно-заповідного фонду – збереження природних еко-

Націй у 2002 р., під егідою Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) і Всесвітньої туристської організації (ВТО), 19–22 травня 2002 р. у Квебеку (Канада) за підтримки Управління туризмом Квебеку (Tourisme Quebec) і Канадської туристської комісії був проведений Всесвітній саміт з екотуризму. У ньому взяли участь більше тисячі делегатів зі 132 країн, що представляють державний, приватний і неурядовий сектори. Квебекський саміт явився кульмінаційним заходом, на якому було підбито підсумки проведених протягом 2001 і 2002 рр. 18 підготовчих засідань, у яких взяли участь більше 3000 представників національних і місцевих урядів, включаючи туристські, екологічні й інші адміністрації, приватні екотуристські підприємства і їх асоціації, неурядові організації, навчальні заклади, консультанти, міжурядові організації, а також представників корінних народів і місцевих громад. Всесвітній саміт визнав необхідність застосування принципів сталого розвитку до туризму, а також показує роль екотуризму в досягненні економічних, соціальних і екологічних переваг.

О. Ю. Дмитрук звертає увагу, що в Україні сталий (стабілізуючий) екотуризм найбільш доцільно розвивати за двома напрямками. Перший – це урбокомпенсаційний екотуризм та екорекреація в межах міста та приміського докільля. Другий, пов'язаний із створенням у природо-господарських (буферних) смугах, що прилягають до природоохоронних територій, спеціальних екотуристичних економічних зон, де діяльність місцевих жителів з реалізації відпочиваючим та туристам послуг з розміщення і харчування продуктами домашнього господарства мала б пільги і стимулювалася на всіх рівнях [2].

Розвивати екологічний туризм в Україні та виводити його на пріоритетний рівень національного туризму, можливо лише за дотримання наступних принципів: 1) збереження та відтворення природного середовища; 2) обмеження туристичного навантаження на об'єкти природно-заповідного фонду; 3) відновлення та збереження етнокультурного середовища.

Основою для цього має бути розробка спеціальних державних та регіональних програм з розвитку екологічного туризму, організація екологічних стежок, студентських та учнівських екологічних рухів, створення та розвиток туристичної інфраструктури.

Але є чинники, що стримують розвиток екотуризму в Україні за наявного потужного екотуристичного потенціалу, серед яких: відсутність необхідного початкового капіталу для фінансування робіт із створення науково-природознавчих центрів, з розробки комплексу питань формування цільових програм екологічного туризму; слабкі інвестиції в інфраструктуру туризму, що позначається на стані готельного, транспортного обслуговування, рівні надання послуг; відсутність засобів з менеджменту та маркетингу екотуризму для залучення потенційних туристів; відсутність цілеспрямованих наукових досліджень та підготовки необхідних кадрів; відсутність необхідної законодавчої бази екотуризму.

Вирішення зазначених проблем, з використанням зарубіжного досвіду та підтримки сфери екотуризму «зверху», надасть можливість підняти на більш якісний рівень усталеності всієї туристської індустрії шляхом забезпечення економічних переваг для місцевих громад, активного сприяння охороні природних ресурсів, культурної інтеграції місцевих громад і підвищення поінформованості мандрівників про необхідність охорони природної і культурної спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Структура кількості та площ територій та об'єктів ПЗФ України за категоріями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/9216>. – Назва з екрана.
2. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу : навч. посіб. / О. Ю. Дмитрук. – К. : Альтерпрес, 2004. – 192 с.
3. Литовченко І. В. Суспільно-екологічне районування території (географічний підхід) : монографія / за ред. І. М. Дудника. – К. : ІМВ НАУ, 2011. – 189 с.

4. Еталони природи Полтавщини. Розповіді про заповідні території / Полтав. обл. держ. амін., Держ. упр. екології та природних ресурсів у Полтав. обл. [та ін.] ; ред. О. М. Байрак [та ін.]. – Полтава : Верстка, 2003. – 212 с.
5. Территории природы: система особо охраняемых природных территорий России и стратегия её развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.wildnet.ru/images/stories/bibl/TerritoriiPrirody.pdf>. – Название с экрана.
6. Тишков А. А. Охраняемые природные территории и формирование каркаса устойчивости / Тишков А. А. // Оценка качества окружающей среды и экологическое картографирование. – М. : Ин-т геогр. РАН, 1995. – С. 94–106.
7. Чжан Г. Экологический туризм и его роль в сохранении окружающей среды охраняемых природных территорий: На примере заповедника Чанбайшань, провинция Цзилинь, Китай : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Чжан Г. – М., 2000. – 120 с.

УДК 351.777

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТА СУМИ: ПРОБЛЕМИ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

**К. В. Ілляшенко, кандидат економічних наук;
Ю. М. Майковська**

Нині для України, як і для всього цивілізованого світу, що розвивається в умовах інтенсивної глобалізації, надзвичайно актуальною є проблема управління соціально-економічним розвитком територіальних утворень з метою забезпечення їх сталого зростання. Дослідження сутності та ключових факторів соціально-економічного розвитку окремих територій найбільш розвинених країн світу показало, що ефективно управління таким розвитком на місцевому рівні забезпечує благополуччя в країні в цілому.

Поняття «соціально-економічний розвиток» містить у собі економічний і соціальний аспекти діяльності міста, і від їх високих показників буде залежати загальний стан міста та якість життя людей, що мешкають на відповідній території.

У своїй праці «До питання про типологію депресивних територій» М. О. Барановський [1] дослідив депресивні території України та поділив їх на групи. За його дослідженнями та висновками, місто Суми входить до депресивних територій другої групи. Місто Суми має достатню кількість промислових об'єктів, пам'яток культури, але, незважаючи на це, місто перебуває у депресивному стані, доходи

громадян низькі. Тому варто дослідити соціально-економічний стан міста та визначити проблеми розвитку. Саме це дозволить запропонувати дієві способи покращення ситуації, які б сприяли нарощуванню потенціалу відповідної території.

Аналіз термінологічної складової наукових пошуків у сфері дослідження урбанізованого простору, зокрема підходів до визначення сутності однієї із ключових категорій – «місто», дозволяє виділити праці таких дослідників, як Н. Васильєва, Р. Гуляк, Ю. Попова, А. Шевченко та ін. Питанням управління розвитком міст були присвячені праці як вітчизняних учених-економістів, серед яких можна виділити В. Вакуленко, В. Бабаєва, О. Берданову, О. Бойко-Бойчук, Н. Гринчук, Н. Дьоміна, О. Карій, В. Куйбіду, О. Лебединську, В. Мамонову, С. Саханенка, Ю. Шарова та інших, так і зарубіжних учених.

Питаннями соціально-економічної політики займалися вчені: О. В. Бражко, Г. В. Жосан, Л. О. Корчевська, Х. І. Калашнікова, Є. О. Балацький які досліджували окремі теоретико-методологічні питання розвитку на рівні району та регіону.